وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی

خلاصه اجرایی

طرح‌های پژوهشی

عنوان طرح: چارچوب مأموریت‌گرایی دانشگاه‌ها: مورد مطالعه دانشگاه گیلان

گروه پژوهشی: آینده‌پژوهی و نظریه‌پردازی در آموزش عالی

مجری: سمیه فریدونی

ناظر: جعفر توفیقی

سال اجرا: ۱۴۰۰

خلاصه اجرایی:

چندی است که ماموریت‌گرایی دانشگاه‌ها در میان کلام متخصصان و سیاست‌گذاران آموزش عالی به وفور شنیده می‌شود و همچنین اسناد بالادستی بر این مهم تاکید دارند. اما آن‌چه هم‌چنان مورد بحث است چگونگی ماموریت‌گرایی دانشگاه‌هاست. برخی به روش‌های تمرکزگرایانه باور دارند و برخی دیگر به روش‌هایی که بر توانمندی دانشگاه به عنوان اجتماع نخبگان تاکید می‌کنند. پژوهش حاضر با هدف چارچوبی برای ماموریت‌گرایی دانشگاه، در سه مرحله انجام شد. که عبارتند از: بازشناسی مفهوم ماموریت‌گرایی در اسناد بالادستی، مفهوم‌شناسی ماموریت‌گرایی در دانشگاه‌های ایران از منظر متخصصان و در نهایت ارائه‌ی چهارچوب ماموریت‌گرایی دانشگاه. نتایج تحلیل محتوای اسناد نشان می‌دهد که ماموریت‌گرایی تعریف واضحی در اسناد نداشته و بدون ارائه‌ی تعریف مشخص مورد اشاره قرار گرفته است. تحلیل محتوای مصاحبه‌های انجام شده با ۱۳ نفر از خبرگان آموزش عالی انجام شده هم نشان می‌دهد ماموریت‌گرایی مفهومی مناقشه‌برانگیز در میان آنان است و بیش از همه به مفهوم تخصص‌گرایی نزدیک می‌شود. آن‌چه در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفت رویکرد سیاست‌گذاری PDIA به همراه چارچوب نظری دانشگاه بوم‌شناختی رونالد بارنت است. در این پژوهش بر اساس نتایج برآمده از مطالعه‌ی ادبیات پژوهش ماموریت‌گرایی دانشگاه معادل ایده‌ی دانشگاه معرفی شده و ماهیت و اساس دانشگاه بر آن قرار می‌گیرد. چارچوب به دست آمده که بر فعال شدن بازی‌گردانان محلی دانشگاه در مسیر ماموریت‌گرایی تاکید دارد می‌تواند در تمام دانشگاه‌ها مورد استفاده باشد و با به رسمیت شناختن استقلال دانشگاهی فضایی را به سمت تعریف هویت‌های دانشگاهی و بازشناسی ماموریت‌ها از میان آن‌ها بازگشاید. و در نهایت این ماموریت‌ها که در دو سطح ماموریت‌های عمومی و اختصاصی دانشگاه و با توجه به وضعیت موجود دانشگاه، شناسایی توانایی‌های بالفعل و بالقوه دانشگاه و رویکرد اسناد بالادستی نتیجه می‌شود، علاوه بر تعریف تخصص‌های وابسته‌ی هر دانشگاه مسیر حرکت آن را برای آینده و همچنین هم‌خوانی اسناد درون دانشگاه فراهم می‌آورد.

بیان مساله

جستجو برای مفهوم دانشگاه ماموریت‌گرا با معادل لاتین Mission Based University نتایج قابل توجهی را در تجارب جهانی به همراه ندارد. به نظر می‌رسد سیر تحول دانشگاه در جهان چنین بود که از آغاز مبتی بر ماموریت‌ها شکل گرفته است و دانشگاه و ماموریت‌های آن امری جدا، در نظر گرفته نمی‌شوند که در ماهیت نیز این موضوع امکان‌پذیر نیست. در این تجربه‌ی جهانی آن‌چه دانشگاه‌ها را به ماموریت‌های آن پیوند زده مفهومی با عنوان ایده‌ی دانشگاه یا همان Idea of University است. تعریف کردن مفهوم «ایده‌ی دانشگاه» کار ساده‌ای نیست زیرا مفهومی با ماهیت فلسفی است از این رو در مکاتب و دیدگاه‌های فلاسفه‌ی مختلف، تعاریف گوناگونی پذیرفته است. اما این وجه اشتراک در میان تمام آن‌ها وجود دارد که استفاده از ایده‌ی دانشگاه برای به تصویر کشیدن اهداف و/یا عملکردهای دانشگاه و برهم‌کنش متقابل میان آن‌هاست. از این رو تجربه‌های جهانی مانند دانشگاه برلین یا همبولت هم تقدم ایده‌ی دانشگاه را بر ماموریت‌های آن نشان می‌دهند. از این رو در شرایط امروزی دانشگاه‌ها در ایران اگرچه نمی‌توان چنان فضاها و زمان‌هایی را برای روشن‌ساختن ایده‌ی دانشگاه ایرانی متصور بود اما می‌توان از برخی امکان‌های نظری برای تحقق این هدف بهره برد تا مسیر برای ماموریت‌گرایی دانشگاه‌ها هموارتر شود. نظریه‌ی «دانشگاه بوم‌شناختی» که رونالد بارنت آن را در سال ۲۰۱۸ مطرح کرده می‌تواند از جمله‌ی این امکان‌های نظری کارآمد باشد. بارنت بر این باور است که دانشگاه در میان بوم‌نظام‌های گوناگونی روزگار می‌گذارند و هم زمان هم بر آن‌ها اثر گذاشته و هم از آن‌ها اثر می‌پذیرد. به دیگر سخن ماهیت دانشگاه برآمده از این بوم‌نظام‌ها بوده و هم‌چنین از سوی دیگر دانشگاه مدخلیتی مهم در تمام این بوم‌نظام‌ها دارد. این بوم‌نظام‌ها در هفت دسته طبقه‌بندی می‌شوند که عبارتند از: معرفت[1]، نهاد اجتماعی، اشخاص، اقتصاد، یادگیری، فرهنگ، زیست محیط طبیعی. دانشگاه در این هفت بوم جای گرفته و هستی‌اش از آن‌ها متمایز نیست. اما نکته‌ی مورد تاکید در پژوهش حاضر آن است که هر دانشگاه الگوی بوم‌شناختی خود را دارد و بر اساس این الگو، عاملیتی بوم‌شناختی پیدا می‌کند. این عاملیت بوم‌شناختی به عبارت دیگر همان ماموریت‌های دانشگاهی هستند که جهت‌گیری‌های کلان و خرد دانشگاه را در بخش‌ها و زیرنظام‌های مختلف آن تعریف می‌کنند.

[1] Knowledge Ecology

به دیگر سخن لنز نظری پژوهش حاضر برای بازشناسی ماموریت‌های دانشگاهی، مبتنی بر شناسایی ایده‌ی دانشگاهی یا همان ماهیت و جوهره‌ی دانشگاه، نظریه‌ی دانشگاه بوم‌شناختی بارنت است. همچنین پژوهش حاضر وجهی اجرایی دارد که این وجه، بر چارچوب‌های سیاست‌گذاری استوار می‌شود. در میان گستره‌ی چارچوب‌های سیاست‌گذاری نیز از روشی با عنوان PDIA (Problem Driven Iterative Adaptation) یا انطباق تکرارشونده مسئله‌محور، رویکردی فرایند محور بوده و در پاسخ به مسائلی مبتنی بر درک بافتی[۲] طراحی شده است. مورد مطالعه در پژوهش حاضر؛ دانشگاه گیلان به عنوان دانشگاه جامع و ریاست شورای مدیریت آموزش عالی استان گیلان انتخاب شد تا چارچوب ماموریت‌گرایی در این دانشگاه شناسایی شود. و نهایت این‌که بر اساس شرح پیش‌تر آمده از نظریه‌ی بارنت به عنوان رویکرد نظری و از روش سیاست‌گذاری PDIA به عنوان ساز و کار عملی در این پژوهش استفاده شد.

اهداف و پرسش‌ها

هدف کلی: ارائه چارچوب سیاستی مأموریت‌گرایی دانشگاه‌ها با تمرکز بر دانشگاه گیلان

سوالات پژوهش

۱) ماموریت‌گرایی در دانشگاه‌ها از منظر خبرگان آموزش عالی به چه معنی است؟
۲) اسناد بالادستی چه شرایط و ویژگی‌هایی را برای مأموریت‌گرا شدن دانشگاه‌ها در نظر گرفته‌اند؟
۳) چه چارچوب سیاستی را می‌توان برای ماموریت‌گرایی دانشگاه‌ها پیشنهاد کرد؟

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و در سپهر فلسفی تفسیرگرایی انجام شده است. در این رویکرد واقعیت برساختی اجتماعی است که در میانه‌ی تجربیات افراد ساخته می‌شود. برای سوال اول و دوم پژوهش از روش تحلیل محتوای متنی استفاده شد. ۱۳ خبره‌ی آموزش عالی با راهبرد گزینش گلوله برفی به عنوان مشارکت‌کننده برگزیده شدند. روش گردآوری داده، مصاحبه‌ی بازپاسخ بوده که متن مصاحبه‌ها با روش کدگذاری سه مرحله‌ای تحلیل، و مفهوم ماموریت‌گرایی دانشگاه در ایران از منظر متخصصان به دست آمد. همچنین سندهای نقشه‌ی جامع علمی کشور، سند آمایش آموزش عالی، دستورالعمل طرح ساماندهی و تقویت موسسات آموزش عالی در حال توسعه، سند سطح‌بندی نهادهای آموزش عالی و همچنین ۶ برنامه‌ی توسعه پس از انقلاب به عنوان اسناد بالادستی و مرتبط با ماموریت‌گرایی انتخاب شده و با استفاده از روش تحلیل محتوا بازنمایی مفهوم ماموریت‌گرایی در آن‌ها به دست آمد. سوال سوم پژوهش با استفاده از روش PDIA پاسخ داده شده که این روش رویکرد سیاست‌گذاری به شمار می‌رود و در آن مساله به عنوان امری بر آمده از بافت تلقی می‌شود که باید با همکاری ذی‌نفعان منطقه‌ای برای آن راه‌حلی پیدا کرد و در میدان عمل و آزمون و یادگیری و تکرار و دریافت بازخورد، به بهترین گزینه برای مساله رسید. دو اصل تکرارپذیری و همین‌طور یاری گرفتن از بازیگردانان واقعی مرتبط با مساله، شالوده‌ی این روش را شکل می‌دهند به این سخن که مساله‌ی شناخته شده وقتی سراسر ابهام و ناشناختگی است، روشن‌سازی ابعاد گوناگون آن به تلاش‌های مداوم و تکرارپذیر در میان بازی‌گردانان اصلی نیاز دارد تا ابعاد آن مشخص شده و مسیر حل کردن آن هم در میانه‌ی این تکرارها و شفافیت‌ها شناخته شود.

مراحل اجرای طرح و یافته‌ها

پس از تحلیل محتوای اسناد بالادستی و مصاحبه با خبرگان در سطوح خرد و کلان برای بازشناسی مفهوم ماموریت‌گرایی در نظام آموزش عالی ایران، بخش بعدی که شناسایی چارچوب ماموریت‌گرایی در دانشگاه بود، طی پنج مرحله انجام شد. بخش نخست آن **طراحی و مفهوم‌پردازی مساله** است که در ازای برگزاری نشست‌های با ذی‌نفعان مختلف مرتبط به دانشگاه، ماموریت‌گرایی از نگاه آنان شناسایی شده و چیستی آن طراحی می‌شود. مرحله‌ی دوم **بازشناسی اجزای مفهوم** برساخته یعنی همان ماموریت‌گرایی است. در این بخش از با در نظر گرفتن لنز نظری ناظر بر پژوهش، وضعیت موجود ماموریت‌گرایی دانشگاه

[2] Context Understanding

گیلان در زیست‌بوم‌های هفت‌گانه شناسایی شد. شناسایی وضعیت موجود این امکان را فراهم کرد که نمودار استخوان ماهی (یا همان علت و معلولی) که بر آسیب‌شناسی ماموریت‌گرایی در دانشگاه گیلان استوار بود، هم طراحی شود. پس از آن اسناد بالادستی مرتبط که بر تعریف ماموریت‌گرایی و همچنین جهت‌گیری دانشگاه نسبت به این مفهوم اثر داشتند شناسایی شده و آن‌ها هم مبتنی بر زیست‌بوم‌های هفتگانه و به تفکیک ماموریت‌های اختصاصی ویژه‌ی دانشگاه گیلان و ماموریت‌های عمومی که به صورت عام برای تمام دانشگاه‌ها معرفی شده‌اند، تحلیل و طبقه‌بندی شدند. این اسناد عبارتند از؛ سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق توسعه‌ی ۱۴۰۴، قانون برنامه‌ی ششم توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، جهت‌گیری‌های کلی سند آمایش سرزمین کشور، سند آمایش سرزمین استان گیلان، سیاست‌های کلی علم و فناوری (نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری)، سیاست‌ها و اولویت‌های پژوهش و فناوری کشور، نقشه جامع علمی کشور، سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، نقشه توزیع تقسیم کار ملی زیست فناوری، سند برنامه‌ی راهبردی دانشگاه گیلان، سند دانشگاه کارآفرین برای دانشگاه گیلان. مرحله‌ی سوم **طراحی راه‌کارها و فراهم آوردن زیرساخت‌های اجرایی** آن است که در این مرحله علاوه بر تعریف ایده‌ی دانشگاه گیلان، نگاشت اولیه‌ی ماموریت‌ها به تفکیک هر بوم‌نظام و از کنار هم قرار گرفتن نمودار استخوان ماهی آن بوم‌نظام و ماموریت‌های اختصاصی و عمومی دانشگاه گیلان در همان بوم‌نظام طراحی شد. پس از آن کمیته‌های تخصصی در بخش‌های مختلف دانشگاه نگاشت اولیه ماموریت‌ها را بررسی کرده و نظرات اصلاحی خود را و همچنین امکانات خود را برای اجرای آن‌ها به پژوهشگر طی نشست‌های جداگانه و متعدد اعلام کردند. مرحله‌ی چهارم **اجرای اولیه** و مرحله‌ی پنجم یا پایانی **اجرای دوم و طراحی نظام ارزیابی مستمر** است.

بحث و ارائه‌ی راهبردهای سیاستی

مهم‌ترین یافته‌ی این پژوهش را می‌توان در یافتن چارچوبی دانست که مراحل ماموریت‌گرایی دانشگاه‌ها را مشخص می‌کند و آن چه به عنوان راهکار اجرایی هم در این پژوهش مورد توجه قرار می‌گیرد همین مراحل ده‌گانه‌ی ماموریت‌گرایی دانشگاه است که این همه در گرو طراحی سیاست‌های دوری از تمرکزگرایی در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، فراهم آوردن شرایط توسعه‌ی استقلال دانشگاهی و به رسمیت شناختن جامعه‌ی خردمندان در دانشگاه‌هاست. با این وجود بدیهی است بسط جایگاه نظارتی وزارت‌خانه و کاسته شدن از نقش‌های تولی‌گری در آن است که می‌تواند فضایی را برای همراهی با دانشگاه‌ها در مسیر توانمند شدن آن‌ها و پذیرفتن هر چه بیشتر مسئولیت‌ها توسط آن‌ها، فراهم کند.

مراحل این چارچوب عبارتند از:

گام ۱: گروه کاری خود را شناسایی کنید. در این بخش کمیته‌ای اولیه از افرادی که در حوزه‌هایی مانند برنامه‌ریزی استراتژیک دانشگاه یا تدوین اسناد مربوط به آمایش و سایر اسناد دانشگاهی نقش داشته‌اند به همراه مدیر برنامه، بودجه و تحول اداری گروهی اولیه را تشکیل می‌دهند. متناسب با اهداف و برنامه‌ها در بخش‌های مختلف بر تعداد این گروه اضافه و یا از آن کاسته می‌شود.

گام ۲:بوم‌نظام‌های هفت‌گانه‌ی دانشگاهی را شناسایی کنید. در این بخش متناسب با پرسش‌نامه‌ی طراحی شده، مصاحبه با افراد مختلف و ذی‌نفعان گوناگون، بوم‌های دانشگاهی در وضعیت موجود شناسایی می‌شود. برای این مرحله می‌توان از ترسیم نمودار استخوان ماهی برای شناسایی علت و معلول‌ها استفاده کرد.

گام ۳: نمودار استخوان ماهی طراحی شده را در گروه کاری و همین‌طور ذی‌نفعان در بوم‌نظام‌های مختلف به بحث و بررسی بگذارید تا فرایند بازخود و رفت و برگشت کارآزمایانه تسهیل شود و نتایج بر اساس تایید ذی‌نفعان به اعتبار برسد.

گام ۴: امکان‌ها و فرصت‌های موجود در دانشگاه را به تفکیک بوم‌نظام‌های هفت‌گانه مشخص کنید. در این مرحله می‌توانید از مشارکت بیشتر اعضای هیات علمی در دانشکده‌های مختلف و همین‌طور نظرات مدیران واحدها استفاده کنید.

گام ۵: اسناد مرتبط را تحلیل محتوا کنید. اسناد مرتبط در این بخش در دو دسته‌ی اسناد بالادستی یا اسناد کلان و اسناد دانشگاهی و یا خرد، قرار می‌گیرند. اسناد کلان مانند سند چشم انداز ۱۴۰۴، قانون برنامه‌ی توسعه، جهت‌گیری‌های کلی سند آمایش سرزمین کشور، سند آمایش سرزمین استان، سیاست‌های کلی علم و فناوری، سیاست‌ها و اولویت‌های پژوهش و فناوری، سند راهبردی گفتمان توسعه

نظام آموزش، پژوهش و فناوری، نقشه جامع علمی و سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. و همین‌طور سند خرد در سطح دانشگاه مانند سند برنامه‌ی راهبردی.

گام ۶: ماموریت‌های عمومی و اختصاصی دانشگاه به تفکیک هر بوم را که از تحلیل محتوای اسناد به دست آمده، در کنار نمودار استخوان ماهی هر بوم و همین‌طور مزیت‌های و امکانات دانشگاه برای هر بوم قرار دهید. از تلفیق این سه، نگاشت اول ماموریت‌ها به تفکیک بوم‌نظام‌های هفت‌گانه نوشته می‌شوند.

گام ۷: ایده‌ی دانشگاه خود را تعریف کنید. بر اساس گام‌های ۶گانه‌ی پیش، مشخص کنید که ماهیت وجودی دانشگاه شما به چه معناست، جهت‌گیری آن چگونه است و چه کارویژه‌هایی برای خود قائل است و در این ایده‌ی دانشگاهی، تعریفی که از دانشجو، عضو هیات علمی و کارمند دارید را به تفکیک بیان کنید. تمام آن‌چه برای ایده‌ی دانشگاه خود می‌نویسید باید به یافته‌های شما در مسیر ماموریت‌گرایی یعنی آن‌چه از تحلیل محتوای اسناد به دست آمده، ضعف‌ها و قوت‌های دانشگاه و ویژگی‌های بوم‌شناختی آن مرتبط باشد.

گام ۸: حوزه‌ی تخصصی دانشگاه خود را متناسب با تحلیل محتوای اسناد، نمودار استخوان ماهی و مزیت‌های دانشگاهی مشخص کنید. برای این منظور لازم است تخصص‌هایی که به صورت کلان در اسناد مشخص شده بر اساس نمودار استخوان ماهی و مزیت‌های دانشگاهی به پیشنهادهایی در مورد رشته‌ها و گرایش‌های دانشگاه و همین‌طور حوزه‌های پژوهشی منتهی شود.

گام ۹: تصویر شماتیک ماموریت‌های دانشگاهی و دانشگاه تخصصی خود را رسم کرده و آن را در جلسات گروه‌های کاری به بحث و گفتگو گذاشته و متناسب با بازخوردهای گرفته شده، ماموریت‌ها را اصلاح نمایید تا در میان ذی‌نفعان هم‌گرایی و فهم مشترک ایجاد شود.

گام ۱۰: ماموریت‌های نهایی را در هیات رئیسه‌ی دانشگاه به تصویب رسانده و پس از آن نظام ارزیابی ماموریت‌ها را تدوین کرده و در بازه‌ی زمانی ۶ ماهه و یک‌ساله آن را بررسی نمایید. این امکان را فراهم آورید که متناسب با بازخوردهای به دست آمده در بازه‌های زمانی پیشنهادی، شرایط اصلاح فرایندها و ماموریت‌ها وجود داشته باشد.